

Reflexen

H.G.L. Peels

Een nieuw woord

De periode die door deze reflexen gedekt wordt, reikt van medio augustus tot medio november. Als er één woord is dat in deze afgelopen tijd vrijwel permanent door het nieuws spookte, dan wel het woord 'kredietcrisis'. Taalkundig gezien een interessant fenomeen, want het is een neologisme. Van Dale's *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* omschrijft het woord krediet als volgt: 'vertrouwen dat gesteld wordt in het vermogen tot betalen van een persoon of een onderneming, bereidwilligheid om daaraan te lenen'. Volgen maar liefst 34 woordverbindingen met 'krediet' als eerste component, maar daar staat 'kredietcrisis' niet bij. Dat zal ongetwijfeld in de volgende editie van Van Dale wel het geval zijn. Ook economisch en sociaal-maatschappelijk gezien is de kredietcrisis een interessant fenomeen, dat financieel-economen en wetenschappers nog lang zal bezighouden: hoe kon het zover komen, wat is de impact, hoe moet het roer om?

Iedereen beseft dat we in de kredietcrisis met een ramp van onvoorstelbare omvang geconfronteerd worden. De gevolgen zijn nog door niemand te overzien. Vooral in de maanden september en oktober ging een golfslag van financiële ramspoed *crecendo* de wereld door. Kelderende beurskoersen, omvallende banken, instortende markten. Het begon in de Verenigde Staten, sloeg over naar Europa en heeft zich inmiddels over de vier windstreken der aarde verspreid. Het jongste nieuws (ik schrijf 18 november) is dat de tweede economie ter wereld, die van Japan, zich nu officieel in een recessie bevindt. Regeringsleiders maken talloze overuren, topconferenties volgen elkaar snel op. Het vertrouwen moet worden hersteld, en dat kost geld. De astronomische bedragen die hiermee gemoeid zijn, roepen een welhaast apocalyptische sfeer op, het gaat om getallen met een duizelingwekkend aantal nullen aan het eind.

De top van de belangrijkste industrielanden G-20, met president Bush centraal in het midden, heeft zich beraden: dit nooit meer. Iedereen is het erover eens dat de vrije markteconomie uit de hand is gelopen. De basisprincipes van gezond risicomanagement waren vervaagd, de creditcard werd een verslaving, de grote graaiers gingen hun gang. Maar hoe dan wel? Als ik het goed begrepen heb, tekenen zich twee lijnen af. Aan de ene kant zijn er landen die de overheidsinvloed aanzienlijk willen uitbreiden en de financiële wereld aan strakke regels willen binden. Aan de andere kant wijst men protectionisme en staatsbevoogding krachtig af, en denkt men eerder aan reparatie dan aan nieuwbouw. Opmerkelijk was in dit verband de enigszins geruststellende taal van de gezaghebbende Tilburgse hoogleraar economie Lans Bovenberg, die van mening is dat het huidige kapi-

talistische systeem tengevolge van deze crisis weliswaar enigszins zal worden aangepast, maar dat het verder een kwestie is van maar gewoon uitzieken van de markten en weer vertrouwen in elkaar krijgen. Zou het werkelijk zo met een stevige sisser en enkele klappers aflopen, zodat we daarna de kleren recht kunnen trekken om over te gaan tot de orde van de dag?

Een spade dieper

De problematiek van kredietcrisis en dreigende recessie heeft echter heel wat bredere contouren dan die van een falend economisch systeem, daarom zouden we een *momentum* laten passeren als slechts reparatieve ingrepen plaatsvinden. Dit is de boodschap van twee christenfilosofen, beiden lid van de Christenunie-fractie in de Eerste Kamer. Van hun rake analyse kunnen we veel leren, en ik hoop van harte dat hun voorstellen tot remedie ook buiten christelijke kringen worden vernomen en serieus genomen.

Voor Egbert Schuurman is de kredietcrisis slechts een symptoom van een veel grotere crisis, die de Westerse wereld op de rand van de afgrond heeft gebracht (*Nederlands Dagblad* 1/11 jl.). Het 'roofdierkapitalisme' ziet hij in samenhang met de grondstoffen-crisis, de energiecrisis, de voedselcrisis, de klimaatcrisis en de milieucrisis. Hier hebben we de laatste twee eeuwen naar toegewerkt, met onze cultuur die al meer blind is geraakt voor de niet-materiële dimensies van het bestaan, en met onze verheerlijking van het vrijheidsideaal en het technisch-economische vooruitgangs- en beheersingsdenken. Dit is een thema waar Schuurman al vele jaren op heeft gehamerd, en dat in het huidig tijdsgewricht meer dan ooit zich als zeer urgent bewijst. Een diepgravende discussie over de ethiek van onze cultuur en onze cultuurgezindheid is broodnodig. Een citaat: 'De ongeremde wetenschappelijk-technische dynamiek tergt natuurlijke, ecologische, energetische, sociale grenzen en sinds kort ook financiële grenzen, waardoor botsingen ontstaan, die bij gebrek aan voldoende concrete uitwegen voor de spanningen ook razend-snel in conflicten kunnen uitmonden'. Is dit te somber, te cultuurkritisch? Van harte val ik Schuurman bij, als hij stelt: 'Misschien is het juist nu wel hoog tijd voor een minder amechtige samenleving, minder consumptie van schadelijke rommel, minder groei, minder macht voor op afstand opererende geldwolven, meer aandacht voor zaken die werkelijk bepalend zijn voor het dagelijks leven in "Main Street".' Kortom, geen aanpassingen maar hervormingen zijn gewenst. De tijd is er rijp voor, door de schade en schande van de huidige crisis heen.

In wezen dezelfde boodschap, maar vanuit een andere invalshoek en met nog concretere voorstellen, ontvangen we van Roel Kuiper, die zijn lidmaatschap van de Eerste Kamer combineert met een hoogleraarschap reformatorische filosofie aan de Erasmusuniversiteit te Rotterdam en het lectoraat verbonden aan het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken van de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle. Van zijn hand komt binnenkort een boek over 'moreel kapitaal' op de markt. In diverse andere publicaties heeft hij in de loop der jaren aandacht gevraagd voor het belang van gemeenschappen, burgerzin en onderlinge solidariteit (bijv. *Dienstbare Samenleving. Basiswaarde*

van de christelijke politiek uit 2001 en *Over de schutting. Op weg naar nieuwe solidariteit* uit 2005). In een helder en gloedvol betoog beschrijft hij de ineenstorting van onze financiële markten als het failliet van de neoliberale ideologie, die de ‘nieuwe economie’ baarde met haar overspannen jacht op aandeelhouderswinsten, nieuwe markten en nieuw geld (*Nederlands Dagblad* 11/10 jl.). Deze centrale ideologie van de Amerikaanse neo-conservatieven veroverde de wereld en bracht een deel ervan ongekende welvaart, maar vergat te investeren in sociaal en moreel kapitaal. Economisch ging het ons voor de wind, sociaal en moreel ligt dat wel anders. Maar de nieuwe economie droeg het zaad van de ontbinding in zich met een grenzeloze overschatting zowel van de markt als van het individu (*business* zonder intern geweten, falende toezichtsystemen, hyperconsumentisme, egoïsme). Wat wij dringend behoeven, is een herstel van het sociale vertrouwen en van het institutionele vertrouwen. Dus enerzijds een vertrouwen in de geloofwaardigheid van de ander, en anderzijds het geloof in de betrouwbaarheid van de instituties in onze samenleving. Te lang hebben wij het sociale kapitaal verwaarloosd: het grote belang van concrete en overzichtelijke gemeenschappen zoals het gezin, de kerk of de buurt. Te lang ook hebben wij het morele kapitaal verwaarloosd, dat bestaat uit integriteit, betrouwbaarheid, spaarzaamheid. De multipolaire wereld waarheen wij op weg zijn, zo klinkt het haast profetisch, vraagt om een nieuwe mentaliteit. ‘Zij vraagt vitale gemeenschappen, op basis van het morele kapitaal dat in het tijdperk dat nu tot een einde komt zo weinig waard was, dat het niet eens op rente was gezet. De winst die met dit kapitaal behaald kan worden heet *shaloom*.’ Dit kan niet zonder geestelijke heroriëntie, en daarin zou de kerk weleens een belangrijke rol kunnen spelen.

Op een bepaalde manier kreeg Kuipers betoog onverwachte steun uit onverdachte hoek: niemand minder dan Ad Melkert, oud-bewindvoerder van de Wereldbank. Hij zal Kuipers betoog niet gelezen hebben, maar zijn Multatuli-lezing in de Grote Kerk te Breda (14 november jl.) spoort ermee op een aangelegen punt. Melkert roept op tot herijking van de fundamente van economie en samenleving, en het afscheid van de mentaliteit die ‘making money’ boven ‘serving people’ stelt. Een citaat: ‘Na jarenlang hameren op het aambeeld van de “harde kant” van de economie ontstaat nu, uit noodzaak en herbezinning, ruimte voor de “zachte kant” van de samenlevingsopbouw.’ Het moment is daar om het primaat van de samenleving boven het dictaat van de economie te herwaarderen. Basisidee van de wereldeconomie moet niet de economische groei zijn, maar de gerechtigheid, aldus Melkert. Met deze woorden sluit hij in feite aan bij overtuigingen die op basis van het Evangelie door de christelijke kerk al eeuwen zijn uitgedragen, recentelijk nog door de Groninger bisschop Gerard de Korte en de PKN-scriba Arjan Plaisier. De roep om integriteit, moraliteit, betrouwbaarheid klinkt momenteel alom in onze samenleving. Zou op het moment dat de wal het schip keert, de kerk haar roeping verstaan?

Roep om gerechtigheid

Aansluitend bij het laatste woord dat we van Melkert citeerden, nog even iets meer over de kredietcrisis, en wel in het licht van de gerechtigheid. De kilte slaat je om het hart, als

je doordenkt over de gevolgen die ‘onze’ kredietcrisis voor de armen van deze wereld heeft. Met die armen bedoelen we in eerste instantie niet de senioren in de V.S., die hun oudedagsvoorziening door Wall Street opgegeten zagen worden (2000 miljard dollar aan pensioengeld verdampt...), en die nu nog jaren na hun 65^e zullen moeten doorwerken – hoe triest dat ook voor hen is. Met de armen bedoelen we wel de miljoenenmassa’s in de Derde Wereld. Alle signalen staan op rood waar het gaat om de vervulling van aangegane verplichtingen door Amerika en Europa. De rijke westerse landen komen hun beloften van financiële en technische steun aan de Derde Wereld minder dan ooit na. Hoe mooi klonken de woorden van de millenniumdoelen, acht jaar geleden geformuleerd. Alleen al het punt van de halvering van de armoede in Afrika tussen 1990 en 2015: dat wordt in de verste verte niet gehaald, integendeel. De G-8 beloofden Afrika nog in 2005 een bedrag van 17 miljard – waarvan slechts 2,5 miljard werd betaald. Zet dit soort bedragen af tegen de honderden miljarden die wij onlangs tot redding van onze eigen westerse banken grif over de tafel lieten gaan, en je raakt het spoor bijster. De knip gaat op de portemonnee, met de kredietcrisis als het grote excuus. We realiseren ons dat het ons westers-kapitalistische systeem met al z’n uitwassen is, dat de mondiale crisis heeft veroorzaakt, en dat de hardste klappen zullen vallen in de armste landen, die het minste profijt hebben gehad van de welvaartskoek. Nota bene: laten het nu juist de conservatieve, orthodox-christelijke republikeinen zijn die in Amerika zich als de felste voorstanders van het ongebreidelde marktmechanisme ontpopten...

En toen kwam medio september opeens die brief binnen, geschreven door kerkleiders uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika, verzonden aan hun geloofsgenoten in Amerika (zie voor de tekst www.michacampagne.nl). Een brief, die op de synodetafels van alle rijke westerse kerken thuis hoort, en op hun kansels, en in hun binnenkamers. Een aangrijpende oproep van onze broeders en zusters uit het Zuiden. In de brief wordt gesproken van dank en diepe waardering voor de liefde waarmee de kerken uit Amerika het Evangelie aan de wereld hebben gebracht. Tegelijk wordt de schrijnende vraag gesteld, waarom dezelfde kerken zo weinig van zich laten horen in de strijd tegen het onrecht van de extreme armoede, die het leven van miljoenen in ellende dompelt: ‘Therefore, we have this against you, brothers and sisters, that along with this powerful announcing of the Gospel, the Church from the United States has not also raised its voice in protest against the injustices that powerful governments and institutions are inflicting on the global South – injustices that afflict the lives and ecosystems of millions of people who, centuries after the proclamation of the Gospel, still have not seen the sweat of their brow turned into bread. The worsening inequality and poverty in the South is alarming.’ Even verderop: ‘And so we ask you as sisters and brothers, citizens of the wealthiest most powerful nation on earth, to publicly challenge your candidates and political leaders – now and after the elections are over – to lead the world in the struggle to cut global poverty in half by 2015. If you who know the Truth will not speak for us who will?’ De brief heeft een retorische structuur die ontleend is aan die van de zeven brieven in het boek Openbaring, waardoor de klem nog vergroot wordt. Als hun armoede onrecht genoemd mag worden, kunnen wij een rondwentelen in onze welvaart, waarvan we maar mondjesmaat willen delen, moeilijk nog rechtvaardigen.

Dit zijn hele grote vragen. Ik wil niet neerbuigend spreken over de vele debatten op onze generale synodes over een Bijbelvertaling, liturgische kwesties, HBO-theologen en emeritaatsvoorzieningen – allemaal nodig. Maar de energie die hieraan gespendeerd wordt, is omgekeerd evenredig aan onze kerkelijke aandacht en inzet voor de mega-vragen van kerk en samenleving, armoede en welvaart, recht en onrecht. We zouden beter moeten weten, als we althans luisteren naar het antwoord van Abraham aan die rijke man: ‘Zij hebben Mozes en de profeten, naar hen moeten zij luisteren’. De Bijbel bij de hand, in de eredienst, op de kathedraal en op de huistafel – maar die arme Lazarus dan die ondertussen daarbuiten ligt? De gelijkenis van Lucas 16 is een horzel in de pels van elke zelfgenoegzame kerk. De oudste schriftprofeet verstoortte de gerustheid van Gods volk al, met zijn klare woord: ‘Laat het recht als water golven, en gerechtigheid als een immer vloeiende beek’ (Amos 5:24).

Vraag aan onszelf

Naast het neologisme ‘kredietcrisis’, en in direct verband daarmee, was in de pers van de afgelopen maanden ook opvallend vaak sprake van ‘hebzucht’ – en dat is een oeroud woord. Een van de eersten die in ons land de hebzucht als de wortel van de huidige financiële catastrofe aanwees, was vice-premier Wouter Bos. Vele anderen volgden. De riante bonussen en provisies van bankdirecteuren en Wall Street magnaten riepen terecht grote verontwaardiging op. Om maar een voorbeeld te noemen. Het is buitengewoon wrang wanneer je als Amerikaanse spaarder al je geld bij een van de grootste banken van de V.S., Merrill Lynch, hebt weggezet, het als sneeuw voor de zon ziet verdwijnen, en vervolgens in de krant leest dat de drie kopstukken van deze bank na een kortstondig dienstverband vertrokken zijn met bonussen van respectievelijk 26 miljoen, 39 miljoen en 95 miljoen dollar. Nu wordt er al jaren geklaagd over topsalarissen en buitenproportionele bonussen bij bestuurders, en even hard geroepen dat het niet anders kan ‘omdat het talent anders vertrekt’. Toch zou het kortzichtig zijn met de vinger te wijzen naar de hebzucht van enkelingen die zich schandalig hebben verrijkt. Deze hebzucht wordt niet zelden gevoed door de begeerte van aandeelhouders naar grote rendementen, van spaarders naar de hoogste rente. Opgejaagd om te presteren, geprikkeld door bonussen, nemen bestuurders onverantwoorde risico’s met alle gevolgen van dien – maar aan de basis daarvan ligt een hebzucht die onze hele samenleving in haar greep heeft gekregen. Ik formuleer dit bewust inclusief, want wie zou durven beweren dat de kerk en veel van haar leden van deze hebzucht gevrijwaard waren in de afgelopen decennia, toen de welvaartscurve alsmat stijgende was? Luxeuser werd het wagenpark rond de kerk op zondag, duurder onze kleding en interieurs, groter onze huizen, frequenter en verder weg onze vakanties. De term ‘economie van het genoeg’ die al decennia geleden door prof. Bob Goudzwaard was gesmeed vonden we mooi, maar we deden er niet zo veel mee. Uiteraard kunnen we niet de hele huidige problematiek simplificerend als een eindproduct van menselijke hebzucht verklaren, maar stellig speelt deze hebzucht hierin wel een grote rol. De kredietcrisis roept de vraag op naar de onderliggende mentaliteit van een

hele samenleving – en werpt ons terug op onszelf: wat zijn de drijfveren van ons eigen hart?

In het Museo del Prado in Madrid hangt een van de beroemdste schilderijen van Jeroen Bosch (±1450-1516): ‘de zeven hoofdzonden’. Het is een imposant paneel dat je eerst van op afstand moet bekijken. Je ziet dan een iris - Gods oog, met Christus in het centrum, dat de wereld gadeslaat. Volgens dit schilderij is dit voor God een teleurstellende ervaring, want in het oog worden de zeven hoofdzonden weerspiegeld: *superbia* (trots), *luxuria* (wellust), *invidia* (afgunst), *acedia* (luiheid), *ira* (woede), *gula* (onmatigheid) en *avaritia* (hebzucht). Verschillende hoofdzonden hebben een bijbehorend symbool, bijv. Leviathan bij *invidia*, Asmodesu bij *luxuria* of Beëlzubub bij *gula*. Dat de *avaritia* geassocieerd wordt met Mammon, ligt in de rede. Het zijn deze zeven zonden die aan de basis liggen van vele andere zonden. De catalogus van hoofdzonden stamt uit oude tijden, maar werd in de middeleeuwse kerkelijke boete- en biechtpraktijk verder ontwikkeld. De priesters hanteerden als handleiding bij de biecht de *libri poenitentiales*, waarin de vergeeflijke zonden (*peccata venialia*) werden onderscheiden van de hoofdzonden. De reformatorische theologie heeft de rooms-katholieke onderscheidingen in de zondeleer altijd afgewezen, vanuit de overtuiging van de radicaliteit en totaliteit van de zonde. Dat laat onverlet dat er gradaties zijn in de ernst en gevolgen van zonden, en dan kan inderdaad gewezen worden op de ‘hebzucht’ als een zonde die geweldige gevolgen heeft. Dat zien we anno 2008 via de kredietcrisis als nooit tevoren op mondiaal niveau gedemonstreerd.

Het nieuwtestamentische woord voor ‘hebzucht’ (S.V. ‘gierigheid’) is *pleonexia*, een combinatie van *pleon* (‘meer’) en *echein* (‘hebben’). Dit woord heeft bij de Griekse filosofen reeds een negatieve klank: kwade begeerte, inclusief streven naar macht en sexuele begeerte. In de Bijbel staat het woord ‘hebzucht’ in een reeks van kwalijke eigenschappen; dit is een van de zaken die uit de mens naar buiten komen en hem onrein maken (Mc. 7:22; vgl. Rom. 1:29). Jezus waarschuwt zeer krachtig tegen de hebzucht, in antwoord op een vraag naar bemiddeling in een erfeniskwestie (Luc. 12:15). De hebzucht is een van ‘de leden die op de aarde zijn’, en wordt door Paulus gelijkgesteld aan afgoderij (Kol. 3:5). Een hebzuchtige is een afgodendienaar die geen erfdeel heeft in het Koninkrijk Gods (Ef. 5:5). Het hart van de dwaalleraars, de kinderen der vervloeking, is volleerd in hebzucht (2 Petr. 2:14).

Hebzucht is een oeroud woord, een van de hoofdzonden, een neiging van het menselijk hart, een wortel van ontzaglijk veel kwaad. Een analyse van de kredietcrisis en een eerlijke peiling van hoe wij zelf in deze cultuur stonden en staan, snijdt in eigen vlees. We hebben het niet mis te verstane schriftgetuigenis op dit punt toch niet monddood gemaakt in onze kerkelijke en theologische tradities? Ondertussen gaat de crisis voort, en wordt de ene sector na de andere in onze samenleving aangetast. Talloze mensen worden hier heel direct door getroffen; het regent al ontslagen. Het past ons in dit alles ootmoedig schuld te belijden, en pastoraal en diaconaal te doen wat onze hand vindt om goed te doen. De roep om een nieuwe moraliteit en integriteit begroeten we met vreugde, en beantwoorden we met bescheidenheid gelet op onszelf en met beslistheid gelet op het Evangelie. Een heel specifieke voorbede mag in de erediensten wel zijn het gebed

om bezonnen economen en politici, die leiding weten te geven en nieuwe wegen wijzen. En: het gebed voor elkaar, dat wij opnieuw leren te kopen als zouden we er niets van behouden, en van de wereld gebruik te maken, als zouden wij haar niet ten einde toe gebruiken (1 Kor. 7:30v.). Welvaart, gerechtigheid en dankbaarheid: dat is een mooi evangelisch trio.

Geloof ter sprake

De publicatie van het geruchtmakende rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie* (WRR-verkenning nr. 13, 2006) ligt al weer twee jaar achter ons. Het tij is gekenterd in Nederland, luidde toen de boodschap van dit rapport: het dogma van de secularisatiethese is ontmaskerd en onttroond. Religieuze zingevingsvragen en een gezond normen/waardenpatroon zijn onmiskenbaar van fundamenteel belang voor een samenleving. De ontwikkelingen sindsdien hebben de essentie van dit rapport krachtig bevestigd. Nederland stuit al meer op de grenzen van het altijd zo geknuffelde libertinisme en vermeende neutralisme. Dit wordt niet alleen in CDA- of CU-kringen verkondigd, zelfs Mark Rutte's VVD verwijst weer naar religie in haar Beginselprogram, en neemt afstand van het cultuurrelativisme van de jaren tachtig van de vorige eeuw. Natuurlijk zijn er oude coryfeeën die hun verhaal nog blijven herhalen, zonder te willen beseffen dat het al over datum is. Hieronder rekenen we Kuiterts recente boek *'Dat moet ik van mijn geloof'*. *Godsdienst als troublemaker in het publieke domein*. Een diametraal tegenovergesteld standpunt heeft de Tilburgse hoogleraar Erik Borgman, die bij de opening van het Expertisecentrum Religie en Samenleving stevige taal sprak over het belang van de inbreng van religie in het publieke debat. Onlangs publiceerde deze gerenommeerde rooms-katholieke theoloog zijn uitgewerkte inaugurele rede onder de titel *Want de plaats waarop je staat is heilige grond. God als onderzoeksprogramma*, waarin hij onvervroren stelt dat alleen al het impliciet religieuze karakter van onze cultuur de vraag naar God in de wetenschap rechtvaardigt. Geloof en wetenschap: dicht bij elkaar houden dus, mede ter wille van een gezonde samenleving.

Met dankbaarheid noteren we in dit verband enkele ontwikkelingen. Allereerst de oprichting van een nieuw centrum voor geloof en wetenschap, in het verlengde van de bestuurlijke fusie in 2009 van Sensor (voorheen het Gereformeerd Sociaal en Economisch Verband), Christelijk Studiecentrum ICS en het GWG (Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap). Een bemoedigend initiatief, de verzuiling voorbij. Ik citeer uit *Inforum*, het infobulletin van ICS: 'Het is onze ambitie om hét kenniscentrum op het gebied van geloof, wetenschap en samenleving te zijn (...). Er wordt gewerkt vanuit een visie op een krachtiger doorwerking van het christelijk geloof in domeinen van werk, wetenschap, samenleving en gezin.' We hopen van harte dat het beoogde nieuwe centrum daadwerkelijk een podium zal gaan bieden voor het debat van de betekenis van het christelijke geloof in onze postseculiere cultuur.

Dat debat wordt inmiddels in Delft al volop gevoerd, zeer gestimuleerd door Cees

Dekker, de bekende hoogleraar moleculaire biofysica en sinds 2006 ‘universiteitshoogleraar’ (een prestigieuze aanstelling) aan de Delftse Technische Universiteit. Grote bekendheid kregen de boeken waaraan in het bijzonder zijn naam als redacteur verbonden is, in snel tempo bij Ten Have gepubliceerd: *Schitterend ongeluk of sporen van ontwerp?* (2005), *‘En God beschikte een worm’* (2006) en *Omhoog kijken in platland* (2007). Dit jaar startte in Delft ook een serie publieke gespreksavonden onder de titel ‘Hete hangijzers’, met 16 apologetische lezingen. Aan de Delftse universiteit zelf werd in november jl. het boek *Deus et machina* gepresenteerd, waarin de verwevenheid tussen technologie en religie centraal staat. Bij deze gelegenheid werd door de rector magnificus, Jacob Fokkema, de opmerkelijke uitspraak gedaan dat studenten van technische universiteiten nadrukkelijk moeten worden geconfronteerd met morele en religieuze vraagstukken. Techniek en religie, voorheen twee gescheiden werelden, in gesprek met elkaar – het kan verkeren!

Als het aan Veritas ligt, zullen dit soort debatten zich uitbreiden naar alle Nederlandse universiteiten. In Amsterdam, Delft en Leiden is het al zo ver. Het betreft hier een initiatief van IFES-Nederland in nauwe samenwerking met Navigators, aldus de website www.veritasforum.eu/nederland. Aan Amerikaanse universiteiten heeft het Veritasproject zich in snel tempo verspreid, geïnspireerd door het boek van de Amerikaanse auteur Kelly Monroe Kullberg, *Finding God at Harvard*, waarin academici vertellen over de manier waarop zij hun geloof verbinden met hun wetenschapsbeoefening (cf. www.veritas.org; een Nederlandse vertaling is inmiddels voorhanden onder de titel *Veritas: geraakt door de waarheid*, uitgegeven bij Medema Vaassen). Nu krijgt het project een Europese tak, inmiddels reeds in Frankrijk, Engeland en Nederland. Hoofddoel is het terugbrengen van het debat over de grote levensvragen aan de universiteit, via forums, symposia, workshops etc. De website formuleert het aldus: ‘VERITAS-Nederland is een christelijk initiatief om op het Nederlandse hoger onderwijs (hogescholen en universiteiten) bijeenkomsten te organiseren waarin levensvragen open en eerlijk vanuit heel verschillende levens- en wereldbeschouwingen worden bediscussieerd.’ Het gaat uiteindelijk om de vraag naar *waarheid*; het christelijke geloof wordt daarbij als optie tegen het licht gehouden. Het eerste Forum werd gehouden op 8 september jl. in Amsterdam (VU), over het pakkende thema ‘Liefde is een experiment’. De titels van de drie lezingen: ‘Liefde moet je leren’ (prof. Van den Boom, rector magnificus van de UvA), ‘Alles is economie, dus ook liefde!’ (prof. Klamer, Erasmusuniversiteit) ‘Liefde kun je nooit verdienen’ (theoloog Paas). Volle zaal met honderden studenten, goede sfeer, geanimeerd debat – althans, volgens enthousiaste ooggetuigen. Het is echt een misser dat landelijke dagbladen als Trouw, RD en ND van deze primeur geen verslag hadden. Het volgende ‘wapenfeit’ van Veritas is de publicatie van het belangwekkende boek *Geleerd en gelovig. 22 wetenschappers over de God die hen inspireert* (red. Cees Dekker), dat tijdens het tweede Veritas-forum, nu te Leiden, op 2 december jl. werd aangeboden aan onze minister-president. Titel en ondertitel zijn veelzeggend. Wat zou het een zegen zijn als dit soort activiteiten eraan bijdragen dat aan onze universiteiten een nieuwe generatie studenten de heilloze scheiding van geloof en wetenschap gaat afwijzen, en helemaal als er nieuwe openingen komen voor de zeggingskracht van het

Evangelie. Ook dit lijkt me een zaak die in gebedssamenkomsten en in de zondagse voorbede een belangrijke plaats mag krijgen.

Einde in zicht?

In de bemoedigende ontwikkelingen die we hierboven observeerden, zijn christenen betrokken die komen uit de breedte van Neerlands kerken: evangelisch, rooms-katholiek, gereformeerd. Samen gaan zij ervoor om met nieuw élan gestalte te geven aan de boodschap dat het Evangelie van grote waarde is niet alleen voor het privé-geloof of voor een besloten kerkelijk genootschap, maar voor mens en samenleving in het algemeen. Men vindt elkaar niet zozeer noodgedwongen maar van harte, om deze overtuiging eensgezind uit te dragen. Heel soepel gaat men daarbij om met confessionele verschillen, zeker de jongeren wel, eigenlijk spelen kerkelijke scheidsmuren nauwelijks nog een rol. De grote vragen aan de frontlinie van het debat met secularisten, hedonisten en nihilisten laten de vragen van de onderlinge kerkelijke verschillen en interne discussies verbleken. Dat is niet minder het geval waar het gesprek met aanhangers van een andere religie, bijvoorbeeld de Islam, op gang komt.

Van de weeromstuit roept dit de vraag op naar het belang van de eigen theologische identiteit, de gereformeerde traditie, en de waarde van onze belijdenis. We hebben een strijd gestreden, anderhalve eeuw lang. Het ging over verbond en doop, verkiezing en genade-aanbod, binding aan de belijdenis en de toeëigening des heils. Vanuit een binnenperspectief allemaal belangrijke zaken, maar vanuit een buitenperspectief gezien ligt dat even iets anders. Inmiddels is het kerkelijk landschap een delta geworden met vele stromen en stroompjes. Oneindig veel energie werd gespendeerd aan het ragfijne definiëren van theologische termen en leerstukken, en aan het markeren van de eigenheid tegenover de ander. Diverse pogingen om delen van de gereformeerde gezindte, al was het maar gefaseerd, meer samen te laten optrekken, werden gefrustreerd. Ondertussen was de grote uittocht al begonnen. In een verbijsterend snel tempo kalfden de kerken af. Hoe leg je het aan een nieuwe generatie verbondskinderen allemaal nog uit?

Het einde komt in zicht, zo schrijft Harmen van Wijnen, directeur van de HGJB, in een raak artikel in *Kontekstueel* (november jl.). Weliswaar zet hij achter deze woorden in de titel een vraagteken, maar de ernst van het door hem gesignaleerde implosiegevaar van de rijke gereformeerde traditie voor jongeren is er niet minder om. Hij constateert een 'imagoprobleem' en een 'geloofsinhoudprobleem' van de gereformeerde traditie. Zijn angstige gevoel is dat binnen een decennium bij de hele generatie van jongeren onder de 20 jaar de kernwaarheden van het gereformeerd belijden zo goed als zeker zijn verdwenen, of niet meer als zodanig worden herkend. Grote kans, aldus Van Wijnen, dat onze meer enthousiaste jongeren opgaan in de evangelische beweging en tegelijk ook een flink deel van onze jongeren slachtoffer wordt van kerkverlating. Al met al een alarmerend artikel. Nu zou je hierop kunnen afdingen door te zeggen dat het over jonge jongeren gaat, de generatie van het grote genieten, en dat zij met het klimmen der jaren als

ze zelf verantwoordelijkheden in het leven op zich nemen, wel dieper zullen gaan afsteken ten aanzien van geloof en belijden. Ook zou je erop kunnen wijzen, dat de zorg van Van Wijnen niet spoort met de meer positieve resultaten van het onderzoek dat Sensor onder een grote groep studenten heeft verricht, zoals recent gepubliceerd in *Tussen hoofd en hart. Geloofsbeleving onder gereformeerde studenten*.

Toch ben ik er niet gerust op, en vrees ik dat Van Wijnen meer gelijk heeft dan ons allen lief is. Want je ziet het om je heen gebeuren... Als onder kerkenraadsleden en volwassen gemeenteleden de kennis van de Schrift en van de gereformeerde traditie al tamelijk massaal wegzakt, wat moet je je dan over jongeren nog verbazen? Wat ook een geducht effect op onze jongeren heeft, is de omgang met internet, de wereld van de duizend keuzen en identiteiten. Wat is nog waar en werkelijk, als er zóveel mogelijkheden en variaties zijn? Het reeds genoemde WRR-rapport uit 2006 constateerde een langzame afbrokkeling van oude sociale structuren en het opgaan in een 'leefstijlengemeenschap', waardoor mensen zich veel minder sterk en exclusief binden aan instituten en vaste structuren, en veel gemakkelijker switchen tussen identiteiten. Dat betekent dat voor de toekomst van de gereformeerde theologie en kerkelijke traditie, daarin val ik de HGJB-directeur geheel bij, de seinen op rood staan. Een soort kredietcrisis van de gereformeerde traditie, dus.

Een andere taal?

Het is mijn vaste overtuiging dat we in onze gereformeerde erfenis echter een rijke schat hebben ontvangen die een zo grote rente oplevert, dat de schade niet te overzien is als een nieuwe generatie deze zou vergeten of verliezen. Eén van de punten - naast de waardevolle suggesties van Van Wijnen - waar we stellig veel aandacht aan moeten besteden, is de taal. We leven immers in het communicatie-tijdperk bij uitstek. Hoewel hij niet apart het oog had op de gereformeerde theologie, zijn de woorden die VSNU-voorzitter Sijbolt Noorda bij de jaaropening van de PThU in Utrecht sprak, behartigenswaard. De theologische wetenschap, aldus Noorda, is gebaat bij een zo groot mogelijke toegankelijkheid en een heldere taal. Kijk uit voor een terugtrekkende beweging in het vertrouwde eigen circuit van kerk en theologie. Het is zo verleidelijk om met het ons eigen idioom over de ons bekende voorstellingen te spreken en te schrijven, want aan een half woord hebben wij dan genoeg. Maar hoever reikt dat 'wij', en wie worden daardoor allemaal buitengesloten? Noorda weet waarover hij spreekt - hij was voorzitter van de begeleidingscommissie van de Nieuwe Bijbelvertaling, die in 2004 het eerste exemplaar van de NBV aan onze koningin aanbood.

Op een andere wijze, maar met niet minder klem, wijst ook de voormalige secretaris van de Gereformeerde Bond, Jan van der Graaf, op de noodzaak van een nieuwe taal. Met een bewogen appèl in het *Nederlands Dagblad* (26 september jl.) pleit hij voor het transparant doorgeven van de gereformeerde traditie. Laat onze confessie geen harnas zijn maar een duurzame wandeluitrusting voor het geloof! 'Zo is er vandaag, in de crisis van kerk en wereld, behoefte aan actueel belijden. Zouden we, om verstaanbaar te zijn

naar buiten, niet alleen een nieuwe taal en een gelouterde attitude nodig hebben, maar ook op punten een belijgende verheldering van de confessie?' Een moedig woord van een broeder, die temidden van de hectische ontwikkelingen in de Nederlands Hervormde Kerk altijd gepleit heeft voor een gereformeerd belijnd kerkelijk leven. Zijn pleidooi voor een onbekrompen en ondubbelzinnig omgaan met de belijdenis (Groen) verdient alle steun, niet het minst met het oog op die jonge generatie waarover Van Wijnen schreef.

Iets van deze 'nieuwe taal' wordt ondertussen beproefd in tal van projecten van gemeentestichting. Te denken is ook aan de groei van de ICF-gemeenten (International Christian Fellowship), of de missionaire ontwikkelingen in Amsterdam. De spannende vraag is natuurlijk, hoe bij dit alles munt kan worden geslagen uit de erfenis van de gereformeerde traditie, en hoe deze nieuwe gemeenten in de bedding van de gereformeerde kerken hun plaats zullen innemen. De verleiding om geleidelijk aan van kleur te verschieten richting de brede en warme stroom van evangelisch christendom is niet denkbeeldig. De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt heeft dit jaar apart gelden gereserveerd met het oog op nieuwe missionaire toerusting van de kerken. Inmiddels werd de christelijke gereformeerde theoloog Stefan Paas als universitair docent aan de Theologische Universiteit van Kampen (vrijgemaakt) aangesteld, om leiding te geven aan de deelopleiding missionaire gemeente en onderzoek te doen naar nieuwe missionaire vormen van kerk-zijn in Europa. De uitdaging zal zijn om missionair en gereformeerd in één bezielde verband te doordenken en te verdiepen.

Gedenken en versterken

In 1994 werd in Noordwijkerhout het eerste International Reformed Theological Congres gehouden over 'The Vitality of Reformed Theology'. Ook in de afgelopen 15 jaar heeft deze 'vitaliteit' zich bewezen, en ver over onze grenzen heen. Nederland is de wereld niet. In vele landen groeien kerken van gereformeerde signatuur, klein maar vitaal, en is er vraag naar gereformeerde theologie. Dit zal ongetwijfeld ook aan de orde komen tijdens de International Conference over 'Reformed Identity Worldwide', die in januari a.s. in Potchefstroom gehouden zal worden ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, ook wel Dopperkerken genoemd.

Iets dichterbij vond in Soest november jl. de tweede conferentie plaats van de ECRC (European Conference of Reformed Churches), georganiseerd door de zeven Europese lidkerken van de ICRC (International Conference of Reformed Churches). Terwijl de ICRC eens in de vier jaar bijeenkomt, is het de bedoeling om de ECRC tussentijds frequenter te houden, voor de Europese regio. Uit allerlei Europese landen waren vertegenwoordigers aanwezig, veelal van kleine tot zeer kleine gereformeerde kerkjes, in totaal een 80 vertegenwoordigers. De wederzijdse herkenning en het enthousiasme waren hartverwarmend. De conferentie liep uit op het volgende statement: '1. The ecumenical committees of the member churches will organise a 'European Conference of Reformed Churches' every two years; 2. The European member churches of the International

Conference of Reformed Churches wish to combine forces for evangelism in the countries of Europe. They will establish a Reformed consultation on European evangelism to promote such cooperation; 3. The European member churches of the International Conference of Reformed Churches wish to work together for the study of theology and for theological education.' De geestelijke 'drive' achter de conferentie werd aldus verwoord: 'As churches of the Reformed and Presbyterian family we consider ourselves heirs of the 16th century Reformation. This was a truly international and European movement. In today's Europe we see many people as sheep without a shepherd wandering in an intensifying spiritual and moral darkness. As disciples of Jesus Christ, the Lord of the Church, the King of the World, the Helper of the nations of Europe (Acts 16: 6-10), we are challenged to look for ways to join forces. Utilising the best from our past we search for ways to live and preach the Word, to touch the heart of contemporary European culture.' Grote woorden voor gereformeerde splinterkerkjes, of een wolkje als eens mans hand? In de Bijbel leren we oog te krijgen voor het kleine dat onder Gods zegen veel vermag, denk slechts aan een eenvoudig mosterdzaadje.

Conferenties over aspecten van de gereformeerde theologie en de vitaliteit daarvan zullen in het komend jaar wereldwijd gehouden worden, in het kader van het Calvijnjaar-2009 (zie de site www.calvijn09.org). Wat Nederland betreft werd de aftrap gegeven door de internationale conferentie 'Saint or Sinner? The Reformation of John Calvin (1509-1564)' in kasteel Vanenburg te Putten (november jl.), waar ook het grote *Handboek Calvijn* werd gepresenteerd. Dit boek met bijdragen van tientallen internationale wetenschappers, dat overigens ook in het Duits, Engels en Italiaans zal verschijnen, kwam tot stand onder redactie van de Apeldoornse kerkhistoricus Herman Selderhuis, die dit najaar tevens zijn nieuwe boek *Calvijn, een mens* publiceerde. Onder zijn energieke en inventieve leiding heeft het Instituut voor Reformatieonderzoek (Theologische Universiteit Apeldoorn) een breed palet aan activiteiten, debatavonden en congressen voor het project 'Calvijn 2009' gepland, zie de lijst op de site www.calvijn2009.nl. Mooi is dat daarbij de jeugd nadrukkelijk ook in het vizier komt, door de vervaardiging van lesbrieven over Calvijn en een opstelwedstrijd. Een ander groot werk dat op veler tafel terecht zal komen is het boek *Johannes Calvijn, zijn leven, zijn werk*, onder redactie van W. Balke, W. van 't Spijker en J.C. Klok, met bijdragen van dertig Calvijnkenners die de biografie en theologie van deze reformator belichten. Het zou toch mooi zijn als door al deze aandacht voor Calvijn het pejoratieve gebruik van het woord 'calvinistisch' (synoniem voor 'benepen') aan populariteit inboet.

Bijzondere aandacht voor Calvijn was er ook bij de promotie van de Indische predikant Gopalswamy Jacob, die 29 oktober jl. aan de universiteit te Apeldoorn zijn proefschrift *The Motif of Stranger in Calvin's Old Testament Commentaries* verdedigde. Onder de vele belangstellenden waren ook een predikant uit Japan en een predikant uit Zuid-Korea, beiden studenten aan de TUA. De eerste is door de staf van het Kobe Theological Seminary doelbewust naar Nederland gestuurd om ter voorbereiding op zijn hoogleraarschap dogmatiek de reformatorische theologie te bestuderen. Hij heeft bijzondere belangstelling voor Calvijns visie op de *unio mystica cum Christo*. De tweede geeft leiding aan de Independent Reformed Church of Korea, en publiceerde reeds een

Koreaanse vertaling van de Heidelberger Catechismus. Ook introduceerde hij de psalmen met Geneefse melodieën in zijn gemeente. Al met al een momentopname, waardoor onderstreept wordt dat de belangstelling voor de gereformeerde traditie geen grenzen kent, en de gereformeerde theologie meer toekomst heeft dan menigeen denkt...

Tenslotte

Graag feliciteren we nog twee andere broeders die hun promotiearbeid met goed gevolg konden afsluiten. Marten Visser promoveerde in Utrecht met zijn proefschrift *Conversion Growth of Protestant Churches in Thailand* (promotor prof. Jongeneel, uitgegeven bij Boekencentrum Zoetermeer) en Gijsbert Schaap in Apeldoorn met een studie over *Franciscus Ridderus 1620-1683. Een onderzoek naar zijn theologie, bronnen en plaats in de Nadere Reformatie* (promotor prof. Selderhuis, copromotor prof. De Reuver; uitgave Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis, Gouda). Het is een hele prestatie om naast het 'gewone' werk een dergelijk boek te produceren – het is dan ook een hele vreugde om dit goed te mogen afronden.